

Історико-психологічний аналіз ключових уявлень представників кийвської школи філософської психології про психіку людини кінця XIX- початку XX століття

О. А. Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: melnyk.phd@gmail.com

Paper received 27.01.19; Accepted for publication 02.02.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-188VII77-19>

Анотація. В статті представлені результати історико-психологічного дослідження ключових уявлень про психіку людини представниками кийвської школи філософської психології кінця XIX-поч. XX ст. Наголошується на проблематизації розвитку психологічних знань у означений період. Виявлені провідні принципи пізнання психічних проявів людини, а саме - антропологічний, субстанційний, кардіоцентричний, саморозвитку та етизму. Головними функціями психіки називані функції регуляції, відображення, пристосування і збереження цілісності.

Ключові слова: філософська психологія, психіка, розвиток, саморозвиток, регуляція, пристосування.

Вступ. Нерідко у науковій сфері ми можемо спостерігати кардинально протилежні точки зору вчених стосовно визначеної проблематики у певний історичний період. Не є виключенням і розвиток уявлень про природу психіки людини. Наприкінці XIX сторіччя сформувались дві антагоністичні психології, одну з яких звинувачували в тому, що вона не визнає дійсної неповторності людської психіки, зводить людину до рівня тваринного існування; другий напрям звинувачували в тому, що він утрачає у своєму підкреслюванні неповторного принципи та вимоги науковості. В таких акцентах була своя історично обмежена правда.

У XIX столітті починає активно розвиватись принципний, філософський підхід до вирішення питання про методологічні засади становлення предмета психології. Саме філософський напрям стає провідним у творенні психологічного знання викладачами курсу психології, вченими в Київському університеті Св. Володимира з моменту його відкриття у 1834р.

Особливість й унікальність психологічної науки визначається представниками кийвської школи філософської психології у її об'єкті, предметі і завданнях та можливостях використання отриманих знань, які нею виробляються. Досить серйозний робиться акцент на важливості психологічних знань для інтелекції, громадських діячів і тих, хто має бажання та намір впливати на державні справи і життя людей, на творення знань взагалі. Наприкінці XIX – поч. XX ст. психологія представниками кийвської школи філософської психології визнається наукою, котра вивчає душевні або психічні явища і закони душевного або психічного життя [1; 2; 3]. До психічних явищ відносяться думки, почуття, вольові рішення, психічні стани, стани свідомості – бачити, відчувати, переживати, прийти до будь-якого рішення. Г.І. Челпанов переконаний у тім, що описання психічних явищ і їх об'єднання, в разі схожості дозволяє здійснити об'єднання цих явищ у один загальний клас. Психічні явища визнаються досить складними явищами і для визначення їх природи необхідно здійснити розумову операцію розкладання на складові частини або здійснювати над ними аналіз. Наприклад, “споглядання будь-якої трагедії викликає складний психічний стан. Розкрити, які саме думки і почуття супроводжують цей стан означає й сам аналіз цього стану” [3, с. 6]. І

саме завдяки наявності психіки уможливилось виникнення будь-яких психічних станів людини [там само].

Стислий огляд публікацій за темою. Вітчизняна філософська психологія кінця XIX –поч. XX ст. розглядала і вирішувала питання, які і на сьогодні залишаються актуальними й далекими до їх остаточного вирішення. Ми можемо спостерігати, що в останні роки усе більш активно утверджується ідея самодіяльності людини як господаря свого психічного життя, що володіє визначеним ступенем свободи управління ним, творця свого життя, дій і вчинків (Г.О. Балл, О.І. Власова, В.О. Моляко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва та ін.). Тому сьогодні у цьому контексті логічно постає питання щодо правомірності більш глибокого розгляду ролі й впливу внутрішнього духовного стану людини на її зовнішні, як фізичні так і поведінкові прояви.

Мета дослідження визначена як з'ясування ключових уявлень про психіку людини у кийвській філософсько-психологічній школі кінця XIX – початку XX століття.

Методи дослідження. В якості загального підходу при проведенні дослідження і представлені результати дослідження застосовувався метод іманентної інтерпретації досліджуваної творчості. Загальнометодологічним принципом стала додатковість історичного й логічного підходів до розкриття ключової проблематики дослідження. Для аналізу й інтерпретації першоджерел використовувалися методи феноменологічно-описового аналізу і герменевтичного тлумачення текстів. Провідним методом дослідження виступив метод історико-психологічної реконструкції.

Результати та їх обговорення. Наприкінці XIX століття представниками кийвської школи філософської психології замість слова “душа” починає активно використовуватись слово “психіка”. Пояснити це можна доволі просто. Душа – це річ невидима, яка не піддається прямому спостереженню і вимірюванню. А психологія, на переконання вчених, – наука чітка, серйозна і точна. Тому було вирішено вивчати щось-небудь таке, що можна було б і спостерігати, і заміряти. І саме тому в означений період у вітчизняній психологічній науці відбувається заміна в позначенні щодо предмету психологічної науки. Поняття “душа”

і поняття “психіка” визнавались фактично тотожними але не зводились і не виводились одне з одного.

Українська філософсько-психологічна думка до кінця XIX ст. накопила цікаве, глибоке за змістом раціональне знання про людину, її психічний світ, шляхи її морального розвитку і вдосконалення. Підтвердженням цьому виступає розвиток психологічних ідей та аналіз історії розвитку філософських поглядів у XVIII-XIX ст. – період, що характеризується серйозними змінами у науковому світогляді і суспільній думці в Україні. Головними інноваційними моментами в даний історичний період був розвиток в Україні ідей Нового часу, формування науки, проникнення в українську філософію раціоналістичних європейських ідей, становлення основ природничонаукового розуміння людини. Але не дивлячись на прийняття природничонаукових ідей на відміну від європейської філософії в центрі уваги вітчизняних мисленників стояли метафізичні проблеми – про природу душі і її зв'язок з тілом, про сенс життя і смерті, про особливості людини як духовної істоти.

Формування, становлення та розвиток психологічних ідей представниками київської школи філософської психології кінця XIX- поч. XX ст. здійснювалось на прийнятті розроблених наукових психологічних ідей попередниками. Розвиток психологічних ідей відбувався у процесі конвергенції природничонаукового і метафізичного знання з субстанціональною пронизливістю, ідеалістичних і матеріалістичних ідей.

Одним з ключових уявлень про психіку людини у представників київської школи філософської психології кінця XIX –поч. XX ст. виявляється ідея щодо її розвитку. Вченими підкреслюється, що усі явища оточуючого світу знаходяться у безперервному русі, чередуванні протилежних станів, а припинення руху означає зупинку буття. З цих позицій вченими розглядається взагалі уся динаміка психічного життя людини [1; 2; 3].

Надзвичайно важливою є думка представників київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. стосовно важливості будь-якого зовнішнього впливу на творення характеру людини, так, як цей вплив опосередковується її індивідуальним психічним станом. Вказане положення перекликається з положеннями принципу детермінізму, згідно якого, будь-який зовнішній вплив опосередковується внутрішнім психічним станом і властивостями суб'єкта.

Індивідуальність людської психіки уособлює цілісність, але може бути розкладена, за умови, що з розкладанням вона не втрачає свою сутність [1]. Розвиток індивідуальності, його повнота і хід виражається трьома ступенями, з яких кожна існує взаємно одна в одній: загальність, особливість і поодинокість. З'єднання загальності та особливості в поодинокому і є тим, що С.С. Гогоцький називає *індивідуальністю*.

Психічне життя людини знаходить свій прояв у психічних явищах, при цьому вивчення останніх здійснюється переважно в межах наступних принципів пізнання: 1) *антропологічного*, 2) *субстанційного*, 3) *кардіоцентричного*, 4) *саморозвитку* та 5) *етизму*.

В означений період до психічних явищ застосовувались певні класифікації. Наприклад, професори С.С. Гогоцький і Г.І. Челпанов психічні явища поділяли на

три класи: I клас - пізнання; II клас – почуття і III клас - воля.

Пізнаючи зовнішній світ людина і сама зазнає впливу від нього. Цей вплив, переконаний Г.І. Челпанов, викликає у неї певний психічний стан, а результатом виступає власне пізнання. Почуття виконують функцію оцінки, надають людині інформацію про позитивний або негативний вплив. Вольові якості проявляються у бажаннях, хотіннях, потягах, рішеннях. Характерними ознаками вольових явищ є діяльність, активність і здатність впливати як на внутрішній, так і на зовнішній світ. При цьому включення вольових якостей допомагає певним здійсненням [1; 3].

До ключових уявлень про психіку людини у київській школі філософської психології XIX – поч. XX ст. відноситься і розуміння нерозривної пов'язаності, невід'ємності психічних явищ один від одного; відокремлення можливе лише у свідомості. Вченими стверджується, що психічна діяльність людини стає можливою і залежить від нормальної роботи головного мозку і злагодженій роботі його відділів. У регуляції психічних процесів суттєвого значення відіграє кора головного мозку, а півкулі головного мозку впливають на вольові та інтелектуальні процеси. Психічне проявляється у відчуттях, сприйманнях, пам'яті, уяві, уявленнях, увазі, мисленні, мовленні, мові, емоціях, почуттях, вольових особливостях, темпераменті, прояві характеру. Завдяки психіці людина має уявлення про своє “Я” і може сформулювати уявлення про “Я” іншого. Свідомість визнається як вищий прояв психіки, а самосвідомість є здатністю до усвідомлення.

Представниками київської школи філософської психології означеного періоду визнається вплив спадковості на психічні здібності, про те не останню роль у цьому відіграє виховання, вплив зовнішніх умов, оточуюче середовище. Підґрунтям для розвитку психічних здібностей визнається темперамент. Органічною основою темпераменту є нервова система та “процес накопичення енергії або її нестача” [3, с.203]. Зауважується, що унаслідуються не готові здібності, а “відомі” схильності до тих або інших психічних здібностей. Перехід схильності у здібність можливий лише завдяки виконанням вправ щодо їх розвитку та тренуванням, яке здатне призводити до їх вдосконалення. Але для розвитку вдосконалення здібностей існує певна межа. Ця межа обумовлена вродженими умовами – психофізіологічними умовами, тобто умовами, які в один і той самий момент мають як психологічний, так і фізіологічний характер [там само].

Провідною функцією психіки представниками київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. називається функція *регуляції*. “Психіка впливає на дії, здійснює регуляцію” [1, с. 4]. Завдяки психіці людина має здатність до самовдосконалення і пристосування, а також усуває хаос і сприяє внутрішньому зростанню людини, тобто “завдяки психіці людина може свідомо і цілеспрямовано будувати своє життя, самостійно набувати знань” [там само, с. 4].

Розвиток психіки людини, переконані вчені, залежить від оточуючого середовища, і, це, по-перше, фізичні особливості – з боку фізичної природи, - клі-

мат, ґрунт і т. д. По-друге, моральні особливості – з боку оточуючих людей, суспільства, народних традицій та звичаїв. По-третє, культурні особливості – з боку більшої або меншої наявності витворів мистецтва, науки, різних видів техніки; при цьому не можна однозначно стверджувати, що розмаїття культурних засобів завжди призводить до відповідних успіхів у результатах. До внутрішніх умов рушійних сил розвитку психіки відносяться задатки, здібності та мотивація, які необхідно піддавати науковим дослідженням, використовувати методи спостереження і досвіду. При цьому особливо необхідно звертати увагу на особливість прояву, силу мотивації досягнення цілей. Адже справа не в межах, а у можливостях поступового вдосконалення кожної людини і людства, де свій вплив здійснюють як зовнішні фактори, так і внутрішні. Але акцентування уваги повинно бути спрямоване на мотивації і діях.

Проблема досягнення гармонії у розвитку розуму, почуттів і волі у поглядах представників київської школи філософської психології набуває також ключового значення. Результатом правильного виховання, на переконання вчених, мусить бути їхній синтез, що забезпечує моральну цілісність особистості, її гідність. Особистість визнається як унікальна комбінація волі, розуму та почуттів. Психіка є біоісторичним явищем. Відтак, у вищому психічному житті можна простежити психіку в усіх її проявах.

Психічний розвиток людини представниками філософської психології визнається залежним від особливостей свідомості та самосвідомості [1; 2; 3]. У свідомості містяться уявлення та поняття про оточуючий людину світ і речі. Зміст уявлень та понять залежить від віку людини і зовнішніх виховних впливів, які вона зазнає. Розвиток психічного життя людини здійснюється згідно визначених законів, має процесуальну природу, а до завдань психіки у цьому процесі відносяться забезпечення гармонії між свідомим і несвідомим, мисленням й емоціями та спрямованістю і знаннями.

Осенсовування доробку представників київської школи філософської психології дозволяє стверджувати про приділення певної уваги проблемі взаємообумовленості внутрішнього і зовнішнього. Зовнішня обумовленість психічного світу людини, зокрема, пояснюється за допомоги принципів відображення і діяльності. Однак відмітимо, що вивчення та пояснення психічного життя людини у філософській психології спиралось також і на принципи детермінізму, суб'єктного та особистісного підходів, при цьому акцентування уваги спрямовувалось на внутрішній світ людини як фактору організації її взаємодії зі світом.

Теоретичним фундаментом у розумінні людини як особистості та її психічних особливостей згідно поглядів представника київської школи філософської психології кінця XIX-поч. XX ст. В.В. Зеньковського стали *метафізичні* уявлення. Ключовими моментами у розумінні психічного як індивідуально-особистісної реальності у В.В. Зеньковського виступають твердження суб'єктно-опосередкованого характеру психіки (тобто, наявності в ній суб'єкта як первісно реального центру, що скеровує психічний розвиток особис-

тості) й опора на динамічне розуміння субстанції, яка є силою, що формує і пов'язує в єдність цей розвиток [2]. Розвиток особистості, за переконаннями вченого, не має меж і здійснюється на протязі усього життя людини, але залежить він від її волевиявлення. Глибини особистості, у розумінні В. В. Зеньковського, принципово невичерпні, тому перед особистістю завжди відкритий шлях безкінечного духовного розвитку, їй завжди відкрита ідеальна форма, яку вона ще може прийняти [там само].

У наукових поглядах представників київської філософсько-психологічної школи наприкінці XIX- поч. XX ст. людина визначалась як складноорганізована цілісність психічного і фізичного; психіка займала центральне місце у формуванні апарату рефлексії, самопізнання й саморегуляції, апарату корекції та управління відносинами з іншими людьми, впливала на творення стилю і характер поведінки людини, її дій по відношенню до інших; розгляд аспектів психічного життя людини дозволяє вивчити образ її думок і почуттів, намірів та дій; акцентування уваги на важливості забезпечення гармонійного розвитку фізичного і психічного; здатність до рефлексії визнається найважливішим механізмом саморозвитку людини; контроль морально-етичної сфери людини з боку інтелектуальних процесів, а при нівелюванні останніх можливе виникнення серйозних моральних деформацій особистості.

Висновки. Таким чином, ролі психіки в особистісному зростанні та самовдосконаленні у наукових поглядах представників київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. надається достатньо вагоме значення. По-перше, особистісне зростання визнається висхідним процесом, що просуває людину до більш високих сходинок у розвитку її психічних властивостей. По-друге, особистісне зростання сприяє формуванню та розвитку регулюючих та контролюючих процесів. По-третє, допомагає реалізувати активну суб'єктну позицію щодо власних зусиль задля перетворення свого життя і внутрішнього психічного світу. І, по-четверте, вищі психічні прояви здатні скеровувати морально орієнтовані рухи людини у бік набуття вищих духовних цінностей і смислів життя. Розвиток психічного життя людини здійснюється згідно визначених законів, має процесуальну природу, а до завдань психіки у цьому процесі відносяться забезпечення гармонії між свідомим і несвідомим, мисленням й емоціями та спрямованістю і знаннями. Пояснення психічного життя людини у філософській психології спиралось на принципи генетичного аналізу, детермінізму, діяльнісного, суб'єктного та особистісного підходів, при цьому акцентування уваги спрямовувалось на внутрішній світ людини як фактору організації її взаємодії зі світом. Психіка визначається як біоісторичне явище та виконує провідну роль в особистісному зростанні та самовдосконаленні. Психічні явища є нерозривно пов'язані, невід'ємні один від одного; відокремлення можливе лише у свідомості. Головними функціями психіки людини представниками київської школи філософської психології кінця XIX – поч. XX ст. називаються функції регуляції, відображення, пристосування і збереження цілісності, а принципами пізнання людини - антропологіч-

ний, субстанційний, кардіоцентричний, саморозвитку та етизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гогоцкий С. С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования / С. С. Гогоцкий . – К. : Типография Е. Я. Федорова, 1882. – 147 с.
2. Зеньковский В. В. История русской философии в 2-х т. – Ленинград : “ЭГО”, 1991. Т. 1. - 222 с.
3. Челпанов Г. Учебник психологии (для гимназий и самообразования) 12-ое издание / Г. Челпанов. – М. :Издание Т-ва “В. В. Думновъ”, 1915. – 224 с.

REFERENCES

1. Silvestr Gogotskiy, *Kratkoe obozrenie pedagogiki ili vospitatelnogo obrazovaniy*. Kiev . Izdanie E.Y. Fedorova, 1882. 147 p.
2. Vasiliy Zenkovskiy, *Istorij russkoy filosofii v 2 t*. Leningrad. . Izdanie “EGO”, 1991. T. 1. 222 p.
3. Georhiy Chelpanov, *Uchebnik psikhlogii (dlya himnaziy i samoobrazovaniya)* [A textbook of psychology (for gymnasiums and self-education)] 12-th edition. Moscow. Izdanie t-va Dumnov Publ., 1915. 224 p.

Historical and psychological analysis of key representations of representatives of the Kiev school of philosophical psychology about the human psyche of the end of the XIX - beginning of the XX century

O. A. Melnyk

Abstract. The article presents the results of a historical and psychological study of key ideas about the human psyche by representatives of the Kiev school of philosophical psychology at the end of the XIXth and early XXth centuries. The problematization of the development of psychological knowledge during this period is noted. Specified leading principles of knowledge of mental manifestations of man, namely - anthropological, substantive, cardiocentric, self-development and ethism. The leading functions of the psyche are the functions of regulation, reflection, adaptation and preservation of integrity.

Keywords: *philosophical psychology, psyche, development, self-development, regulation, adaptation.*